

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАТИВНОГО ТА СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДІВ

METHODOLOGICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL EXTREME PEDAGOGY IN CONTEXT OF THE INTEGRATIVE AND SYNERGETIC APPROACHES

У статті визначено, що характер та значущість професійної екстремальної педагогіки визначається не лише його педагогічною ціллю, а й методологічною спрямованістю. У цьому контексті відзначається актуальність осмислення екстремальної педагогіки з позицій різних методологічних підходів та закономірностей. Виокремлено основні причини мінливості педагогічного процесу, зумовлених інтеграцією таких чинників як контрольовані і керовані; фіксовані, утім практично некеровані; неспостережувані, які зостаються невідомими, а відтак слугують як джерело неочікуваних педагогічних явищ. Визначено, що методологічною основою професійної екстремальної педагогіки є у загальнонауковому аспекті теорія пізнання, ідеї синергетичного підходу, а також теорії інтеграції і взаємодії наук в процесі наукового пізнання. Означено філософські функції професійної екстремальної педагогіки. Зокрема, світоглядна функція передбачає формування методологічних інтегративних знань та здатність професійної екстремальної педагогіки сформувати власну методологічну основу важливий критерій доцільності її побудови та функціонування. В основі розроблення екстремальної педагогіки лежать ідеї синергетики, зокрема оскільки синергетичність існує в основі самого процесу отримання освіти, становлення особистості і формування системи знань, то кращим прикладами її прояву є педагогічна майстерність і авторські методики навчання. З'ясовано закономірності функціонування професійної екстремальної педагогіки як цілісного педагогічного утворення в системі загальних закономірностей освітнього процесу. До основних закономірностей екстремальної педагогіки належать такі: зумовленості професійної підготовки потребам суспільства й особистості, можливість суспільства, інтегративними вимогами перебігу процесу підготовки, що зумовлені закономірностями інтеграції і диференціації змісту професійної освіти, взаємозв'язку змісту освіти з формуванням і розвитком особистості; єдності інтегративного та синергетичного підходів у формуванні змісту професійної екстремальної педагогіки; сукупного результату загальної і професійної підготовки як кінцевого результату інтегральної професійної компетентності фахівця.

Ключові слова: методологічні основи, екстремальна педагогіка, професійна екстре-

мальна педагогіка, інтегративний підхід, синергетичний підхід, закономірності.

The article proves that the character and importance of professional extreme pedagogy is determined not only by its pedagogical goal, but also by its methodological orientation. In that context, it is relevant to reconsider extreme pedagogy from the position of different methodological approaches and regularities. The author identifies main reasons for the pedagogical process variability, caused by the integration of such factors as controlled and managed; fixed, but almost unmanaged; unobserved, which stay unknown, and thus may cause unexpected pedagogical phenomena. It is determined that the methodological basis of professional extreme pedagogy in the general scientific aspects is made by the theory of integration and interaction of sciences in the process of scientific cognition. The work outlines philosophic functions of professional extreme pedagogy. In particular, the ideological function suggests formation of methodological integrative knowledge and the professional extreme pedagogy's capacity to create a personal methodological foundation as an importance criterion confirming expediency of its development and performance. Development of extreme pedagogy is based on the ideas of synergetic, particularly because the synergetic characterizes the very process of educating, formation of the personality and a system of knowledge, and is best revealed in the pedagogical proficiency and the author's training methodologies. The article identifies regularities of performance of professional extreme pedagogy as an integral pedagogical formation in the system of general regularities of the educational process. The principal regularities of extreme pedagogy include the following: conditionality of professional training to the needs of society and the individual, opportunities of the society, integrative requirements to the process of training, determined by the regularities of integration and differentiation of the content of professional education; relationship of the educational content, formation and development of the personality; combination of the integrative and synergetic approaches to shaping the content of professional extreme pedagogy; a complex result of the general and professional training as a final outcome of the specialist's integral professional competence.

Key words: methodological principles, extreme pedagogy, professional extreme pedagogy, integrative approach, synergetic approach, regularities.

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.1.31>

Козяр М.М.,

докт. пед. наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, науковий співробітник відділу організації науково-дослідної діяльності Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна наука базується на певній методології, яка є за своєю суттю сукупністю методів, що використовуються для пізнання, і, водночас вченням про них. Кожна наука має не тільки свій особливий предмет дослідження, а й специфічний метод. Методологією конкретної науки охоплено і проблеми, специфічні для

наукового пізнання в цій галузі, і питання, які з'ясовуються на більш високих рівнях методології. Основною причиною мінливості педагогічного процесу є інтеграція чинників: контрольованих і керованих; фіксованих, утім практично некерованих; неспостережуваних, які зостаються невідомими, а відтак слугують як джерело чогось неочікуваного.

У цьому контексті необхідно відзначити актуальність осмислення екстремальної педагогіки з позицій різних методологічних підходів, принципів та закономірностей.

Філософською основою для розроблення методологічних основ екстремальної педагогіки є різні рівні інтеграції, зокрема: інтеграція науки та виробництва; інтеграція наук; інтеграція професій, інтеграція навчальних дисциплін, окремих тем, методів, форм, засобів навчання тощо [4]. За останній час усе частіше висловлюються думки про те, що поряд з об'єктивно існуючою єдністю світу потреби соціальної практики та інтеграційні процеси становлять основу для розгортання та розширення інтегративних тенденцій.

На рівні окремих педагогічних теорій і концепцій мають місце випадки виведення закономірностей екстремальної педагогіки аналогічно із закономірностями, що вже є в освітній теорії. Допускається можливість формулювання закономірностей ефективної побудови навчання: зумовленість завдань і змісту навчання потребами суспільства; ефективність навчання забезпечується, якщо його зміст дозволяє вирішувати все коло намічених завдань систематично і послідовно; закономірна залежність завдань, змісту навчання від реальних навчальних можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В основу наукових досліджень покладено напрацювання А. Беляєвої щодо інтегративно-модульної педагогічної системи професійної освіти [2]. Функції філософії у структурі педагогічного знання активно вивчав Л. Ваховський [3]. Філософія й інтегративно-загальнонаукові процеси у своїх працях аналізував А. Урсул [4]. Активно досліджував проблеми інтеграції загальних і природних наук Ю. Кікець [5]. А. Лігоцький розглядав теоретичні основи проєкування сучасних освітніх систем [6].

Варто виокремити не менш важливі в цьому аспекті дослідження С. Клепка щодо концепції інтегративної освіти, який намагався з'ясувати, чим сучасна філософія може допомогти педагогіці [7]. Варті уваги напрацювання щодо гносеологічних та предметно-перетворювальних аспектів філософських проблем технікознавства, здійснені В. Мельником [8]. Як зазначає І. Козловська, «методологічна обґрунтованість інтеграції знань забезпечується дотриманням принципів історизму, єдності якості та кількості, діалектичного заперечення, розвитку, каузальності, об'єктивності, науковості, всебічності вивчення явищ й процесів та взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ» [1, с. 25]. Загальнонауковий та філософський аналіз інтеграції знань дав можливість цій авторці обґрунтувати методологічні підходи до інтеграції знань: історико-філософський, синергетичний, системний, проблемний, структурний, функціонально-організаційний та прогностичний.

Не менш значущі праці, в яких розглянуто предмет і проблематику філософії [9]. А. Горелов аналізував концепції сучасного природознавства [10]. І. Підласий вивчав закон мінімуму у дидактиці [11]. А. Столяренко присвятив чимало наукових праць екстремальній психопедагогіці [12] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, у науковому обґрунтуванні екстремальної педагогіки на методологічному рівні досліджуються такі проблеми: проблема об'єктивно існуючої спільності у змісті та методах різних галузей наукового і галузевого знання; методологічний підхід до визначення ролі соціально-економічних, науково-технічних та психолого-педагогічних чинників у формуванні особистості майбутнього фахівця; світоглядні основи вивчення екстремальної педагогіки; історичний та зарубіжний досвід побудови і функціонування екстремальної педагогіки; розроблення поняттєвого апарату тощо. Характер та значущість професійної екстремальної педагогіки визначається не лише його педагогічною ціллю, а й методологічною спрямованістю. Зауважимо, що практично всі предметні курси на сьогодні мають методологічне обґрунтування і для них розроблені спеціальні методології їхнього викладання.

Водночас, трактування професійної екстремальної педагогіки у її методологічному контексті є мало обґрунтованим і вимагає подальшого ґрунтовного дослідження.

Мета статті – обґрунтування методологічних підходів та визначення закономірностей функціонування професійної екстремальної педагогіки в умовах інтенсивного розвитку інтегративних процесів в освіті.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою професійної екстремальної педагогіки є:

- у загальнонауковому аспекті: теорія пізнання, ідеї системного підходу, теорії інтеграції і взаємодії наук в процесі наукового пізнання;
- у дидактичному аспекті: психолого-дидактичні теорії навчальної діяльності, теорії розвиваючого навчання, теорії міжнаочних взаємозв'язків, теорії інтеграції змісту освіти.

Базовий для методології «філософський аналіз має здійснюватися поряд із педагогічним, разом з ним, а не замість нього» [2, с. 14]. Однак «іноді методологічний рівень лише ритуально зазначався у науково-педагогічних дослідженнях, хоча кожна наука має власний філософський рівень методології. Найбільш продуктивною формою відносин між філософією та педагогікою є їх взаємодія на проблемному полі педагогічної науки» [3, с. 39]. У філософській літературі взаємодія розглядається як всезагальна форма зв'язку тіл чи явищ в їх взаємній зміні, а взаємодіючі системи зумовлюють одна одну й переходять одна в одну.

Взаємодію неможливо розглядати лише як взаємодоповнення чи кооперацію, оскільки вона має мінливий характер, її напруженість та інтенсивність коливаються. Філософія освіти та виховання розглядається як результат взаємодії філософії та педагогіки [3].

Відповідно до загальної структури педагогічного процесу визначають чотири функції філософії у структурі педагогічного знання: світоглядну, аксіологічну, методологічну та герменевтичну.

Світоглядна функція професійної екстремальної педагогіки передбачає формування методологічних знань, причому ці знання є інтегративними за своєю природою. Для професійної екстремальної педагогіки ці знання інтегрують методології декількох наук.

Зауважимо, що здатність професійної екстремальної педагогіки сформулювати власну методологічну основу має бути одним з важливих критеріїв доцільності його побудови та функціонування.

Аксіологічна функція професійної екстремальної педагогіки поєднує ціннісні орієнтації різних наук та галузей знань. Це поєднання має важливе методологічне значення, оскільки спрямовується на формування не лише окремих цінностей, більш чи менш глобальних людських цінностей.

У розробленні змісту екстремальної педагогіки можна використати обидві філософські основи інтеграції знань – єдність світу та наявність всезагального зв'язку явищ і творчої діяльності людини. Так, Г. Кікець [5] відстоює точку зору, що основу інтеграції, її джерело становить не сама по собі об'єктивна реальність і її властивості, а суспільна діяльність, потреби, які нею породжуються.

З метою успішного подолання бар'єрів, які склалися між окремими галузями науки, і вироблення всебічного цілісного погляду на об'єкти світових різнорівневих освітніх систем актуального значення набуває діалектичний спосіб мислення, спрямований на виявлення всебічних зв'язків між явищами і процесами об'єктивної дійсності, на здобуття синтезованих знань про об'єкти, на широке теоретичне узагальнення, яке руйнує сталі межі між різноманітними вищезазначеними підходами до проектування освітніх систем [6, с. 76].

Першим рівнем є філософський. Педагог, прихильник парадигми цілісності й освітніх програм, який прагне «з'єднати все воєдино» в умовах нецілісності світу, як і педагог, який пропагує фрагментарність, змінність і плінність істин, – не забезпечить ефективну організацію навчального процесу. «Будемо прагнути єдиної науки, але й залишати-мемося антихолостами, продукуючи максимальний многовид світу» [7, с. 67]. Методологічні функції виконує вся система філософського знання.

Другим рівнем методологічного обґрунтування екстремальної педагогіки є загальнонаукова методологія. Загальнонаукова методологія може бути

представлена різними підходами. Так системний та інтегративний підходи орієнтують дослідника і практика щодо пізнання екстремальної педагогіки як системи, яка має певну будову і свої закони функціонування. Діяльнісний підхід до науки дає змогу розглянути поглиблення взаємодії природничих, суспільних і технічних галузей знання в плані інтеграції різноманітних видів і компонентів наукової діяльності. Послідовне проведення такого підходу дає змогу вичленити різноманітні види діяльності в науці (дослідну, організаційну, інформаційну, педагогічну, допоміжну) і простежити залежно від конкретної пізнавальної ситуації інтегративну взаємодію не тільки в межах окремого виду наукової діяльності, а й між видами в процесі наукового пошуку [8, с. 115].

Третім рівнем пізнання екстремальної педагогіки є конкретно-наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження й процедур, які застосовуються саме у цій галузі педагогічного знання.

В основі розроблення екстремальної педагогіки лежать ідеї синергетики. Синергетичний підхід до освіти передбачає розроблення варіативних модулів процесу і змісту екстремальної педагогіки, основоположними принципами яких будуть інтеграція і творчий розвиток особистості.

Органічно вписаний у цей підхід метод системного аналізу екстремальної педагогіки має на меті логічне обґрунтування дослідження проблеми і використання відповідних методів її вирішення, які можуть бути розроблені в рамках інших наук. Такі системи є «відкритими, нелінійними, динамічно нестабільними, основу їх дослідження становить методологія синергетизму» [9, с. 332].

На думку І. Пригожина, більшість існуючих систем є відкритими – вони обмінюються енергією (речовиною), або інформацією з навколишнім середовищем. До таких систем належить і система освіти. Так як і в навколишньому світі, у системі освіти чільну роль відіграють не порядок, стабільність і рівновага, а нестійкість і нерівномірність. З цього випливає, що як і всі системи, система освіти невпинно флюктує. В особливій точці флюктуація досягає такої сили, що організація системи не витримує і руйнується. У цьому випадку принципово неможливо передбачити: система перейде у стан хаосу чи вона перейде на новий, більш диференційований і високий рівень упорядкованості (дисипативну структуру).

У цьому контексті слід аналізувати предметну систему навчання та утворення відносно нових структур – наприклад, екстремальної педагогіки. Малі відмінності можуть призвести до крупномасштабних наслідків. Отже, граничні умови необхідні, але не достатні для пояснення причин виникнення структури» [10, с. 115]. Науковець В. Буданов вважає, що синергетика спирається на сучасні

математичні методи і може бути названа «еволюційним природознавством» у широкому його значенні. Таке розуміння синергетики дає можливість універсальним чином описувати явища самоорганізації, зокрема й у педагогіці. Завдяки цьому прояснюється сутність відкритості систем, значення випадковості і конструктивна функція хаосу, суть жахливих революційних перетворень у системі, механізми альтернативного – історичного її розвитку і т. д. Оскільки синергетичність існує в основі самого процесу отримання освіти, становлення особистості і формування системи знань, то кращим прикладами її прояву є педагогічна майстерність й авторські методики навчання.

Четвертий рівень пізнання екстремальної педагогіки – технологічна методологія, яка дозволить за допомогою набору процедур отримати достовірний емпіричний матеріал щодо екстремальної педагогіки, а його первинне опрацювання дозволить включати його в масив наукового знання.

Методологічне знання тут характерне чітко вираженим нормативним характером, що зумовлює перехід до дослідження закономірностей екстремальної педагогіки як науки. Законами дидактики є її об'єктивні, внутрішні, істотні та порівняно стійкі зв'язки, виявлені за організації та власне навчального процесу. А. Лігоцький [6], говорячи про роль законів у розвитку систем, зазначає необхідність їх розрізнення за ступенем узагальненості: загальні закони (які діють у будь-якій системі – враховують їх як аксіому при вивченні і проектуванні новітніх освітніх систем); закони проміжного ступеня узагальнення; окремі закони, інакше закономірності, стосуються конкретних систем (їх потрібно відкривати і формулювати щоразу заново).

Для аналізу екстремальної педагогіки потрібно з'ясувати закономірності їх функціонування. Виходячи з розробок І. Підласого [11], можна розробити базу для виявлення закономірностей розвитку професійної екстремальної педагогіки, яка слугує для виявлення самих закономірностей.

На основі викладеного вище, нами виявлені основні закономірності функціонування професійної екстремальної педагогіки, які викладені нижче.

1. Закономірність зумовленості професійної підготовки потребам суспільства й особистості, можливостями суспільства, інтегративними вимогами перебігу процесу підготовки професійної зумовленості інтеграції і диференціації змісту професійної освіти. На основі цієї закономірності створюється можливість виділення вимог освіти, зокрема: підвищення культурного рівня майбутнього фахівця; постійний розумовий і фізичний розвиток у зв'язку з тенденцією інтелектуалізації праці; гуманізація змісту професійної освіти, зростання ролі соціальних, економічних, психологічних знань у змісті навчальних предметів; підвищення

професійної мобільності знань, умінь і навичок при оволодінні кількома професіями з метою забезпечення працевлаштування в умовах ринку праці тощо.

2. Закономірність взаємозв'язку змісту освіти з формуванням і розвитком особистості. Ця закономірність забезпечується модульним підходом до структурування змісту освіти, введенням соціально-психологічних характеристик особистості – волі, інтелекту, мотивів поведінки, професійної активності, фізичної і розумової природи людини.

3. Закономірність єдності інтеграції і диференціації у змісті освіти.

4. Закономірність інтегрального результату загальної і професійної підготовки як кінцевого результату взаємодії усіх компонентів освітнього процесу.

5. Закономірність постійної інтеграції педагогічної та психологічної складових підготовки фахівця.

6. Забезпечення відкритості синергетичної системи професійної екстремальної педагогіки у підготовці фахівців.

Закономірності педагогічного процесу діалектично взаємопов'язані і проявляються через діяльність синергетичних освітніх систем. Ці закономірності мають локальний характер: вони стосуються саме особливостей розвитку професійної екстремальної педагогіки.

Висновки. Таким чином, методологічною основою професійної екстремальної педагогіки є у загальнонауковому аспекті теорія пізнання, ідеї синергетичного підходу, а також теорії інтеграції і взаємодії наук в процесі наукового пізнання, які базуються на відповідних філософських функціях. В основі розроблення екстремальної педагогіки лежать ідеї синергетики. Закономірностями функціонування професійної екстремальної педагогіки є такі: зумовленості професійної підготовки потребам суспільства й особистості; взаємозв'язку змісту освіти з формуванням і розвитком особистості; єдності інтегративного та синергетичного підходів у формуванні змісту професійної екстремальної педагогіки; сукупного результату інтегральної професійної компетентності фахівця тощо.

До подальших напрямів відносимо дослідження методологічних принципів формування змісту екстремальної педагогіки у системі загальних принципів дидактики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Козловська І. М. Теоретико-методологічні основи інтеграції знань учнів професійно-технічної школи. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2001. № 4. С. 22–32.
2. Беляева А. П. Интегративно-модульная педагогическая система профессионального образования. СПб. ; Радом : Ин-т профтехобразования РАО, 1997. 226 с.

3. Ваховський Л. Ц. Функції філософії в структурі педагогічного знання. *Педагогічна практика і філософія освіти* : матеріали Міжнар. конф. Полтава : ПОІПОПП, 1997. С. 39.

4. Урсул А. Д. Философия и интегративно-общенаучные процессы. Наука, 1981. 367 с.

5. Кикец Ю. Г. Проблемы интеграции общественных и естественных наук. Высшая школа, 1978. 176 с.

6. Лігоцький А. О. Теоретичні основи проектування сучасних освітніх систем. Київ : Техніка, 1997. 210 с.

7. Клепко С. Ф. Концепція інтегративної освіти або чим сучасна філософія може допомогти педа-

гогіці. *Педагогічна практика і філософія освіти : матеріали Міжнар. конф.* Полтава : ПОІПОПП, 1997. С. 66.

8. Мельник В. П. Філософські проблеми технікознавства (гносеологічні та предметно-перетворювальні аспекти). Львів : Світ, 1994. 180 с.

9. Предмет і проблематика філософії / за заг. ред. М. А. Скринника, З. Е. Скринник. Львів : Львів. Банків. ін-т Нац. банку України, 2001. 485 с.

10. Горелов А. А. Концепции современного естествознания. ВЛАДОС, 1998. 512 с.

11. Підласий І. П. Закон мінімуму у дидактиці. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 2. С. 79–82.